

VIRTUS

23 | 2016

Hanneke Ronnes

Het huis van de adel en andere elites

De buitenplaats in de Republiek onder het vergrootglas

227

Y. Kuiper en B. Olde Meierink, ed., *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw. De rijkdom van het buitenleven in de Republiek*, Adelsgeschiedenis, XIV (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2015, 336 p., ill., index)

Tien jaar na publicatie van *Beelden van de buitenplaats* verscheen vorig jaar *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw*. De constante factor in de redacties van respectievelijk de delen 3 en 14 in de reeks Adelsgeschiedenis, uitgegeven door Verloren, wordt gevormd door Yme Kuiper, bijzonder hoogleraar Historische buitenplaatsen en landgoederen. De andere redacteuren van de bundels, Rob van de Laarse in het geval van *Beelden van de buitenplaats*, en Ben Olde Meierink voor *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw*, zijn eveneens nadrukkelijk aanwezig in beide projecten. Gedrieën vormen ze een team dat de buitenplaats voorbij het traditionele kunst-historisch perspectief steeds verder in de richting van de cultuurhistorie duwt.

De veertien auteurs van *Buitenplaatsen in de Gouden Eeuw* – gevestigde namen, aanstormend talent en een enkele outsider – zijn verantwoordelijk voor elf hoofdstukken die elk een provincie (of een combinatie van provincies) beslaan. De hoofdstukken worden voorafgegaan door een *spread*, een weergave over twee pagina's, met een historische kaart van het desbetreffende gebied. De beeldredactie van de bundel is voortreffelijk en de afgebeelde prenten, schilderijen en kaarten zijn talrijk. De keuze om provincies als uitgangspunt te nemen, is zowel zinvol als beperkend. Een dergelijk perspectief voorkomt het hollandocentrisme dat het buitenplaatsenonderzoek van oudsher kenmerkt, het maakt het mogelijk een kleiner gebied meer *en detail* te bestuderen en een vergelijkend perspectief te hanteren. De voornaamste keerzijde van de keuze om provinciegewijs te werk te gaan, hangt samen met het feit dat de huidige provincies in lang niet alle gevallen ook in de zeventiende eeuw be-

stuurlijke eenheden waren. Bovendien werkt het herhaling in de hand, bijvoorbeeld ten aanzien van de geschetste historische context (denk aan de grote gebeurtenissen die alle provincies troffen zoals het bestand van 1609, de vrede in 1648 of het rampjaar 1672). En ten slotte: hadden we niet al een mooie serie boeken over kastelen en buitenplaatsen geïnventariseerd per regio, zoals *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (1995), *Kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland* (2000), *Kastelen in Limburg* (2005) en *Kastelen in Gelderland* (2013)? Sommige van deze nadelen wordt ondervangen door het, in een aantal gevallen, enigszins losjes hantieren van het regionale perspectief – zo neemt Van der Laarse in zijn hoofdstuk over Holland, Amsterdam en de Oranjes als uitgangspunt – en zijn de meeste hoofdstukken zowel geografisch als thematisch georiënteerd. Wanneer een thematische insteek achterwege blijft, wreekt het regionale perspectief zich onmiddellijk, zoals in het hoofdstuk over Limburg, dat op sommige plekken wat al te opzichtig op *Kastelen in Limburg* leunt.

228

In de inleiding van Kuiper wordt de keuze voor het gehanteerde perspectief gerechtvaardigd door te verwijzen naar de buitenplaatsmastodont Remmet van Lutterveld en naar Nederlands meest vermaarde historicus, Johan Huizinga. Het beeld dat zij schetsten van de zeventiende-eeuwse buitenplaats is, aldus Kuiper, eenzijdig. Ze hadden noch aandacht voor de andere provincies van de Republiek dan Holland, noch voor de Oranjes of de adel meer in het algemeen als bezitters van buitenplaatsen. Onder invloed van onder meer deze twee auteurs vatte het idee post dat de buitenplaats een typisch burgerlijk verschijnsel was. In werkelijkheid was de rol van de adel op het platteland nog lang niet uitgespeeld. Zo was rond 1650 nog bijna zestig procent van de heerlijkheden in handen van edelen.

Het doel van de bundel is echter niet alleen het corrigeren van de eenzijdige aandacht voor de Hollandse ‘burgerlijke’ buitenplaats. Kuiper stelt terecht vast dat ons beeld van de buitenplaats in de vroege zeventiende eeuw nog zeer fragmentarisch en diffuus is. De definitiekwestie – vergelijk buitenplaats, kasteel, stins, ridderhofstad, borg, spieker, et cetera – heeft geen belangrijke plaats gekregen in het boek. Gelukkig maar. Kuiper stelt daarover in de introductie dat het belangrijk blijft ‘te benadrukken dat het opstellen van de definities van de buitenplaats voor de cultuurhistoricus niet zijn primaire taak is – wij hebben er genoeg nu. Cruciaal is het gaan aanwijzen, in uiteenlopende bronnen, van de veelheid van facetten van de buitenplaatscultuur zelf en die in hun onderlinge samenhang te begrijpen en, vervolgens, de eventuele veranderingen in die cultuur op te sporen.’ Hiermee is in één keer afgedaan met het gebruikelijke gehannes over de toepassing van de juiste terminologie. Slechts een enkele keer wordt in de bundel dieper ingegaan op een term en dan alleen met betrekking tot de contemporaine betekenis, zoals in het geval van de verschuivende betekenis van ‘spieker’ in Gelderland: waar deze term eerder in de zeventiende eeuw gereserveerd werd voor een bescheiden torenvormig zomerverblijf voor de stedelijke elite, staat ‘spieker’ later die eeuw symbool voor zeer uiteenlopende (zowel in vorm als omvang) typen buitenplaatsen.

De inleiding laat zich lezen als een synthese – zelf spreekt Kuiper bescheidener van een vogelvlucht – van de historiografie van de buitenplaats, waar naast Van Lutterveld en Huizinga, Henri van der Wijck, Peter Burke, Erik de Jong, Jeroen Gludemans en Koen Ottenheim voor het voetlicht worden gebracht. Op de hoogte van de stand van wetenschap kan de lezer vervolgens beoordelen in hoeverre de bundel een bijdrage levert aan de ‘buitenplaats-

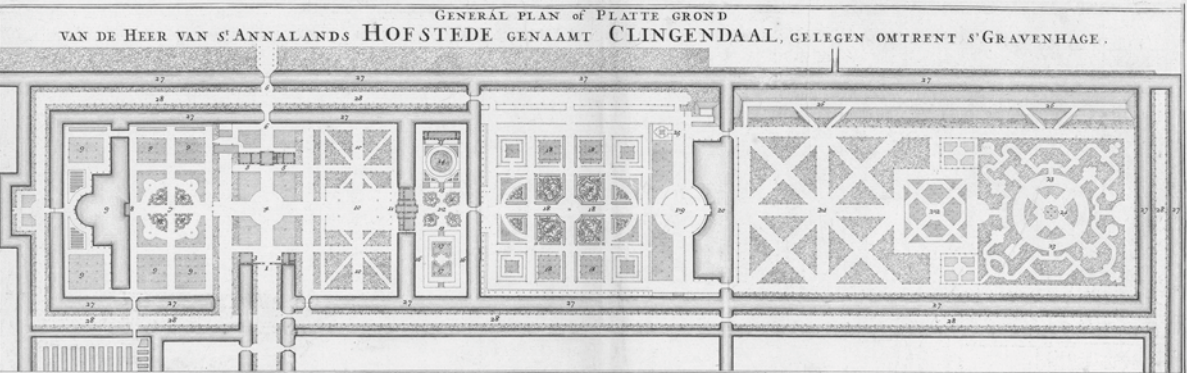
wetenschap' anno 2015. Het antwoord moet zijn dat een enkel hoofdstuk zelfstandig bijdraagt aan de stand van wetenschap – in aanmerking komen bijvoorbeeld de bijdragen van Van der Laarse en Martin van den Broeke –, de bundel als geheel doet dit door de behandeling in vrijwel ieder hoofdstuk van een aantal centrale thema's.

Terugkerende themata in de bundel betreffen allereerst de eigenaren van de buitenplaats – waren zij van adel of ging het om rijke burgers en regenten? En met betrekking tot Gelderland en Brabant: waren zij katholiek of protestant? – en, ten tweede, het motief voor het buitenplaatsbezit. Een derde rode draad betreft de vraag wanneer men koos men voor moderne buitens en wanneer de voorkeur werd gegeven aan historiserende bouwprojecten. Ten slotte komt de relatie tussen de buitenplaats en de stad veelvuldig aan de orde. Om met het eerste thema, de eigenaren, te beginnen; het valt op dat de meeste hoofdstukken ingaan op de vraag in hoeverre de adel een toontje bleef meezingen met betrekking tot de buitenplaatscultuur. Het antwoord is dat dit ontegenzeggelijk het geval was, maar dat de adellijke invloed per regio behoorlijk verschilde. In Friesland was in de zeventiende eeuw sprake van een grote mate van heterogeniteit van eigenaren van buitenplaatsen maar nog niet van een wisseling van de wacht tussen adel en stedelijke regenten. In Zeeland leek hier al wel sprake van te zijn, met een aanzienlijke teruggang in het aantal adellijke eigenaren van buitens in de zeventiende eeuw. De buitenplaats in Gelderland bleef een onverminderd adellijk fenomeen. In Groningen en Drenthe waren veel nieuwe rijken buitenplaatsbezitter, niettemin bleef de adel ook daar een factor van betekenis. In Limburg bezaten edelen en regenten ongeveer evenveel buitenplaatsen. Ben Olde Meierink en Elyze Storm-Smeets besteden aandacht aan katholieke bouwheren in Gelderland; een bekend maar niettemin fascinerend verschijnsel. Bas Aarts, in zijn hoofdstuk over Brabant, voegt daar een dimensie aan toe door naar het eventuele verband te zoeken tussen katholiek dan wel protestant eigenaarschap en historiserend dan wel classicistisch bouwen. Volgens Aarts bestond er een dergelijk verband, waarbij de oude, katholieke machthebbers historiserend bouwden en de nieuwe in de moderne classicistische stijl. De gepresenteerde casussen lijken een dergelijke aanname niet volledig te ondersteunen; de insteek is niettemin prikkelend.

Peter Burke stelde in 1974 dat eigendom van de buitenplaats vooral een kwestie was van vermaak, en veel minder als investering beschouwd moet worden. Tegenwoordig wordt veelal de tandem vermaak en status genoemd. Uit de verschillende hoofdstukken blijkt dat dit wat al te kort door de bocht is. Martin van den Broeke, in zijn hoofdstuk over Zeeland, zet heel nadrukkelijk de economische nutsfunctie van de buitenplaats op de kaart. Op schilderijen staan moestuinen daar waar je een siertuin zou verwachten; ook boedelinventarissen wijzen op het economische nut van de buitens middels fruitteelt of landbouw. Gerdy Verschuure-Stuip en Hans Renes komen in hun hoofdstuk over Hollandse buitenplaatsenlandschappen tot de conclusie dat in de Watergraafsmeer en De Beemster een wezenlijk deel van de buitenplaats beschikbaar bleef voor de productie van voedsel of veeteelt. Dat buitens niet alleen ontspanning dienden maar net zo goed economisch gewin, blijkt ook uit de bestudering van een aantal beroemde buitens, zoals Clingendael en Oranjewoud. Ten aanzien van deze laatste buitenplaats stellen Kuiper en Annemarie Zijlstra in hun hoofdstuk over Friesland dat het hier vooral om een investering lijkt te zijn gegaan. In Utrecht, aldus Fred Vogelzang, was het voornaamste motief voor het stichten van een buiten een heel

Aan den weledelen HEER PHILIPS DOUBLET, Heere van S'Annaland, Moggershill, en in Callands-Ooog, etc^{te} en
 Aan de weledele VROUWE SUSANNA HUYGENS van Zullichem, VROUWE van welgemeete HEER PHILIPS DOUBLET, vrouwe van S'Annaland, Moggershill, en in Callands-Ooog, &c.
 Deger van den Hoogh Edele en Hoogheleerde HEER CONSTANTYN HUYGENS sal gedaght in zyn leven Heere van Zullichem, Zeelhem, &c. mitsgaders Secretaris van zyn Koningl. Majest van Groot Britan:
 werden deze gezigten, Alderkhuldigt en onderdanigst gepresenteert, en opgedragen door NICOLAUS VISSER.

Verklaringe der Cyffertallen in deze platte grond.
 1 Tweede Poort ten einde van de groote Laan tot het inkomen vande Hofstede. 2 Hoveniers wooning. 3 Koets en Wagenhuis. 4 Gelyke plein voor het groote huis met zyn grasparcken. 5 Paarlykulligen, Bad, en andere Logementen. 6 Wypgang en Laan na de Cling.
 7 't eerste Partierres of Bloemparken met zyn parcken van arbes nains of kleine fruisboomges. 8 Plein tot het waterwerk. 9 Gelyke Wyer met zyn Boom en zaagparcken. 10 Tweede Pleyn voor het groote huis met zyn hooge groene scheuringen. 11 Plan of platte grond van
 't groote huis. 12 Tweede Partierres of Bloemparken agter het groote huis. 13 Groote Poorten van groen Latwerk. 14 Ruffen of Waterloem, met zyn Fontein, Orangerie, en parcken. 15 Winterloef tot d'Orangerie. 16 Bercoas, of groene geflygte Galleryen.
 17 Grasparcken. 18 Derde en voornaemste Partierres of Bloemparken, versiert met hoeghefbooren Wagen en Pyramiden van altyd groenlytende Taxus en Palm. 19 Rond voor de tweede Wyer, met zyne hoeghefboore groene schatten. 20 Tweede Wyer.
 21 Beeld van Apollo te zien door zyt groene Lanen zeer hoeghefbooren van Sparre en andere Boomen. 22 Pyramide van Latwerk in 't midden van 't Sparreboos van diergelyke Lanen. 23 Doelhoff. 24 Lutprietel zeer aardig gemaakte van groote
 Boom wortelen. 25 Fontein. 26 Hoeghe, of hoegheplante Dyk tegen 't stroom der Cling, en schenden der Conynen. 27 Engels of Engelen. 28 Lanen aan vadersyden met hoeghefbooren groene schatten, en boomen van verscheide soorten.
 © Nu 't dinn geticent en in 't koper gebract door Daniël Stopendaal. 1. Inseffraam uitgegeven door Nicolaus Visser met coöper van D. Hoeghe, H. X. Maan Groot

Allegorische voorstelling op het landgoed Clingendael met plattegrond van het landgoed (gravure, Laurens Scherm, naar Daniël Stopendaal, 1660-1701 en/of 1710-1746; coll. Rijksmuseum Amsterdam)

andere. Hier ging het niet om economisch profijt maar probeerde men via de koop of bouw van een ridderhofstad door te dringen tot de ridderschap. Johan de Haan citeert uit *Pilaren ende peeren van Groningen* (1649), waarin de auteur Bernardus Alting aangeeft dat het bezit van een buiten voor de elite van Groningen nodig was om politiek hogerop te komen. Een van de meest interessante leidmotieven in de bundel is de al genoemde keuze van eigenaren om historiserend dan wel modern te bouwen. De meeste auteurs behandelen de

met raadsels omgeven spanning, die juist de zeventiende eeuw kenmerkt, tussen een blik achterom naar het kasteel of een radicale keuze voor de stijl van de toekomst: hoe verliep de introductie van het classicisme ten aanzien van de buitenplaats? Waarom een donjon afbreken, of juist een nieuwe toren toevoegen? Vanwaar de keuze voor ouderwetse trapgevels? Een aantal auteurs duidt de acceptatie van de classicistische vormtaal als een uiting van de vernieuwde relatie tussen stad en platteland: de stedelijke, burgerlijke, classicistische voorbeelden zouden nu leidend zijn voor de buitenplaatsstijl. Hoewel er veel zinnigs gezegd wordt over de veranderende relatie tussen de stad en het platteland, voert dit een brug te ver. Het classicisme bereikte de buitens niet via de stad. Veel juister is het om te stellen dat het classicisme de Republiek bereikte, via traktaten en architecten. De keuze voor oud of nieuw lijkt in sommige gevallen een tamelijk persoonlijke keuze te zijn geweest. Kuiper en Zijlstra halen de cartograaf Schotanus aan, die eind zeventiende eeuw veelvuldig het woord 'nieuw' in de mond neemt. Voor hem voldeed alleen de moderne stijl. Willem Frederik van Nassau, stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, daarentegen, kon waardering opbrengen voor zowel de oude staten als de fonkelnieuwe bouwsels. Ook in de hoofdstukken over Zeeland, Groningen en Drenthe, Gelderland, en Brabant worden voorbeelden aangehaald van bewust historiserend bouwen. Deze beschouwingen over de bewuste omgang met 'the past in the past', maar net zo goed die over de beweegredenen voor de aanschaf of bouw van een buiten, de relatie tussen stad(shuis) en buitenplaats en niet in de laatste plaats de adellijke buitenplaatscultuur en aristocratiseringsprocessen, smaken naar meer. Misschien dat Kuiper en consorten zich hier in de toekomst nog aan willen wagen met een nieuw boek dat het cultuurhistorische perspectief kan bestendigen. Een andere logische keuze lijkt, nu de buitenplaats is behandeld voor zowel de zeventiende als de negentiende eeuw, een bundel die de achttiende eeuw, misschien wel dé buitenplaatseneeuw bij uitstek, behandelt.

Finding safety in feuding. Nobles' responses to Nuremberg's rural security policy in the mid-fifteenth century 11

Ben Pope

Adellijke beschermers van een christelijke gemeenschap. Veluwe edelen tussen machtswerking en religieuze verandering in de zestiende eeuw 33

Jos de Weerd

The longing for leadership. Collective memory of nobles, the perception of their present days, and the need for 'noble-minded personalities' in the Weimar Republic 57

Michael Seelig

Dossier

Landed elites, landed estates and lifestyles in Europe (1880-2000). A historiographical balance and a research agenda 85

Yme Kuiper

Dining in aristocratic households of nineteenth-century France. A study of female authority 105

Elizabeth C. Macknight

The economic and social transformation of the Finnish landed elite, 1800-2000 125

Alex Snellman

From elite to public landscapes. The case of the Klarenbeek estate in Arnhem, 1880-1950 147

Elyze Storms-Smeets

Redefining nobility. Germany during the nineteenth and early twentieth centuries 169
1880-1950

Daniel Menning

23 | 2016

9 789087 046552